

Психологічні чинники навчання кульовій стрільбі майбутніх офіцерів

Ця стаття про виявлення психологічних чинників успішного навчання кульовій стрільбі майбутніх офіцерів. Об'єктом став процес підготовки майбутніх офіцерів, а предметом – психологічне супроводження навчання кульовій стрільбі курсантів-майбутніх офіцерів.

Ключові слова: психологічні чинники, успішне навчання, кульова стрільба, майбутні офіцери, психологічний супровід.

Эта статья о выявление психологических факторов успешного обучения пулевой стрельбе будущих офицеров. Объектом стал процесс подготовки будущих офицеров, а предметом – психологическое сопровождение обучения пулевой стрельбе курсантов-будущих офицеров.

Ключевые слова: психологические факторы, успешное обучение, пулевая стрельба, будущие офицеры, психологическое сопровождение.

Актуальність дослідження. Актуальність звернення до психологічних основ підготовки офіцера у кульовій стрільбі обумовлюється, з одної сторони, прогалинами, що утворилися у цій сфері після розпаду Радянського Союзу, де підготовка молоді з кульової стрільби була масовою і розповсюдженою, а з другої – озброєнням суспільства, це явище відмічається у засобах масової інформації і розглядається як суттєва небезпека. Це спонукає покращувати професійну підготовку тих, для кого стрільба є однією з функцій виконання професійних обов'язків за призначенням. Головне, що психологічний потенціал даної підготовки у вітчизняній науці не є достатньо розкритим.

Підходи до дослідження психологічних факторів успішного навчання базуються на теоретико-методологічних основах, в першу чергу, психолого-педагогічних. Це теорія військової майстерності (О.В.Барабанщиков), у якій майстерність взагалі розглядається як сукупність знань, умінь, навичок та професійно-необхідних якостей особистості. Це, також, психолого-педагогічна теорія поетапного формування розумових дій В.Давидова та психологія надійності при виконанні задач в екстремальній обстановці, що є провідним складовим елементом психологічної підготовки майбутнього офіцера до бою. Дотепер практично не враховувався віковий аспект (або враховувався неусвідомлено) підготовки у навчальних вправах зі стрілецької зброї курсантів першого, другого, третього, четвертого

курсів навчання. Водночас, романтично-позитивне ставлення до занять зі зброєю у юнацькому віці забезпечує сензитивність до вправ у цій сфері.

Метою даної роботи стало виявлення психологічних чинників успішного навчання кульовій стрільбі майбутніх офіцерів. Об'єктом став процес підготовки майбутніх офіцерів, а предметом – психологічне супроводження навчання кульовій стрільбі курсантів-майбутніх офіцерів.

Результати теоретичного аналізу проблеми.

Теоретичний аналіз літератури дозволяє стверджувати, що для досягнення високих результатів в кульовій стрільбі необхідно звернути увагу на: свідоме відношення до власної підготовки для вдосконалення необхідних навичок; здатність проявляти зусилля, що межують з фізичними та психічними можливостями особи; високу психоемоційну стійкість, що дозволить проявити майстерність у напруженій обстановці; виражену змагальну направленість заради перемоги [2,с.4]. На успіх діяльності значний вплив має тривожність, що особливо перед стрільбою викликає сильні переживання, виснажуючи психічні сили та викликаючи перенапругу, що ускладнює повноцінне виконання дій. Як властивість особистості, тривожність характеризується здатністю сприймати певні обставини як загрожуючі. Тривожність породжує тривогу, що може обумовлюватися несприятливими зовнішніми факторами впливу та внутрішніми суб'єктивними, такими як порушення самооцінки або наявності внутрішніх конфліктів, що, безумовно, позначиться на успішності діяльності.

Водночас, тривожність може здійснювати і позитивний вплив на результат стрільби, якщо досягає певного оптимального рівня, індивідуального для кожного стрільця та в залежності від відношення людини до успіху або невдачі, а також його особистою потребою в досягненні [2,с.20].

Вплив зовнішніх подразників. До них М.Б.Умаров відносить хвилювання через наявність глядача або спостерігача, що відволікає стрілка [9]. Відомо, що на присутність глядачів гостріше реагує сором'язлива та невпевнена особистість. Проте завдяки тренуванням, наявність глядачів може мати і позитивний вплив на результат стрільби, оскільки стає натхненням, стимулює до боротьби. Також автором виділено вплив навіювання на особистість, для якої будь-яка репліка негативного характеру може підірвати впевненість стрілка.

Послаблення уваги стрілка. Після серії вдалих пострілів стрілок втрачає контроль за своїми діями, тому важливо зосереджувати

увагу до останнього пострілу. Так само і внаслідок невдалого початку стрільби проявляється невпевненість у власних силах.

Хвилювання через невдалий постріл. Щойно виникає така думка, постріл, як правило, виявляється невдалим, оскільки відволікається увага. На фізіологічному рівні відбувається руйнування динамічного стереотипу. Дане відчуття може свідчити про втому.

Очікування пострілу сусідів. Стрілок, знаючи, що суперники також готуються до стрільби, часто очікує їх пострілу та намагається випередити, відволікаючи таким чином частину уваги.

Хвилювання через нестачу часу (при виконанні відповідних вправ). Відчувши, що вдалий момент для пострілу втрачено і ліміт часу виходить, стрілок відволікається та робить поспішний постріл, необережний та зухвалий.

Можливість зриву курка. Дана проблема може виникнути, якщо пристрілка зброї відбувалась неякісно і спусковий гачок не відкореговано. Рухи при цьому стають скованими та обережними, увага відволікається і, зазвичай, виходить невдалий постріл.

Страх зміщення зброї в момент пострілу. Думки про те, що цілик може бути зміщено в момент пострілу, призводить до гальмування у виконанні пострілу. В результаті стрільба затягується, з'являється втома у м'язах і, відповідно, зміщується стійка [9, с.13-19]. “Будь-які фактори, що впливають на успішність стрільби діють двома шляхами: відволіканням уваги від точного та своєчасного спуску курка зброї та посиленням стартового хвилювання. Для того, щоб мінімізувати вплив цих факторів, необхідно зусиллям волі концентрувати увагу на правильному та точному виконанні елементів стрільби. Отримати досвід спортивної боротьби та розширити можливість спокійно відноситись до зовнішніх факторів” [9, с.19].

Зазвичай, у дослідженнях такого напрямку вказують на залежність ефективності діяльності від психологічних станів особистості, від стресових факторів. Разом з тим, встановлено, що поведінкові реакції людини в екстремальних ситуаціях, їх часові характеристики, прояв психофізіологічних властивостей людей – величини надзвичайно варіативні, що залежать від особливостей нервової системи, життєвого досвіду, професійних знань, навичок, мотивації, стилю діяльності [5]. Досліджуючи залежність поведінки в екстремальних ситуаціях від властивостей особистості, Л.Д.Бітхтіна дійшла висновку, що толерантність до стресу має широкі індивідуальні відмінності, які не дозволяють чітко визначити межі максимально можливого напруження, загальних для всіх [1, с.19-21].

Підвищення емоційного напруження негативно відбивається на результатах діяльності. Причинами постійної емоційної напруженості можуть бути: надмірна емоційна збудливість, неврівноваженість; недостатній рівень розвитку професійних здібностей, знань, навиків та умінь, які необхідні для успішної службової діяльності; недостатній рівень розвитку професійної усталеності. Все це проявляється в роздратуванні, підвищеній втомлюваності, занепокоєнні, пригніченому настрої. З'являються почуття невпевненості, страху, послаблення уваги, підвищена зворушливість тощо. Необхідним стає синтез властивостей і якостей особистості, що дає можливість упевнено, самостійно, без емоційного напруження виконувати свою професійну діяльність у різних, часом непередбачуваних умовах упродовж всієї професійної діяльності з мінімальними помилками (В.І.Дяченко).

Заняття з кульової стрільби передбачають вивчення матеріальної частини зброї, прийомів та правил стрільби, забезпечення глибокого розуміння будови зброї і явищ, що виникають при пострілі. На заняттях зі стрільби відбувається розвиток особистісних якостей, необхідних майбутньому офіцерові. Воднораз нами проводилася робота з вивчення ефективності стрільби індивідуально. Важливими стали показники часу, за який здійснювалась влучна стрільба. На тренажері "Скатт" та з допомогою комп'ютерної програми курсанти усвідомлювали типову для себе траєкторію прицілювання та показники стрільби, де досягався власний "лідерський" результат. Заняття з основ стрільб проводилися не тільки методом розповіді, а й за допомогою візуалізації дій в поєднанні з поясненням і показом суті явищ, що вивчаються з психологічної точки зору. Кожне таке пояснення підкріплювалося прикладами з практики стрільби курсантом. Правила стрільби на заняттях ми викладали за способами ведення вогню, обґрунтовували і закріплювали на практичних заняттях, вимагаючи від курсантів глибокого розуміння правил стрільби і вміння свідомо застосовувати їх в обстановці бою. Основні положення правил стрільби зі стрілецької зброї курсанти вивчали на основі поетапного формування розумової дії (В.Давидов). Виконанню вправ у тирі передувало ретельне вивчення "індивідуального почерку застосування зброї" і доведення цих дій до автоматизму при вивченні заходів безпеки при поводженні зі зброєю. Технологічні знання основ, прийомів і правил стрільби, проведення стрілецьких тренувань і відпрацювання підготовчих вправ з учбовими патронами (спорядження магазину патронами, зайняття положення для стрільби, зарядження зброї, прицілювання, спуск гачка, роз-

рядження та огляд зброї) проводились у тісному поєднанні з психологічною підготовкою і актуалізацією видів відчуття, сприймання, мислення, стану підвищеної уваги. Тільки після цього проводилися практичні заняття з виконанням вправ курсу стрільб на стрільбищі, в тирі. Вони дозволили основну увагу приділити вдосконаленню знань з матеріальної частини зброї; умов і методики виконання окремих навчальних завдань, не тільки повторення заходів безпеки при користуванні зброєю, але й правил психічної саморегуляції власного стану. Розвиток вольових якостей курсанта здійснювався в умовах строго заданого темпу виконання дії на основі достатньо опрацьованих дій, доведених до автоматизму, що надавало курсантам практику самоопанування. Залежно від рівня успішності навчання здійснювався індивідуальний та диференційований підхід на групових, індивідуальних та індивідуально-групових заняттях. Заняття на “Скатті” найчастіше проводилися при роботі з найбільш непідготовленими курсантами та на початкових етапах навчання техніки стрільби. Контрольні заняття здійснювалися з метою оцінки не тільки засвоєння теоретичних знань, практичних умінь і навичок, але й моніторингу розвитку емоційно-вольових характеристик та якостей особистості. Курсанту індивідуально визначалися ті чи інші вправи залежно від його підготовленості та особливостей психорегуляції, рекомендувалася послідовність їх виконання, здійснювався контроль якості виконання встановлених завдань.

Основним методом навчання на заняттях з вогневої підготовки була “гонка за собою як лідером” (В.Плохих). Сутність методу полягала в тому, що спочатку курсантів знайомили з технікою власної стрільби в цілому, потім уточнювали окремі елементи техніки, а далі вдосконалювали техніку стрільби на більш якісному рівні з урахуванням індивідуального характеру пострілу на основі наявних знань, умінь і навичок.

Навчання техніки стрільби проводилося умовно етапах.

На першому вивчалися психологічні характеристики пізнавальної, емоційно-вольової сфери та характерної поведінки при проведенні стрільб. Тільки після цього приступали до дій – навчання прицілюванню: вивчення приготування, керування диханням, власне прицілювання (суміщення прицільних пристроїв), наступне наведення й утримання зброї в районі прицілювання; навчання керуванню спуском окремо від приготування, а потім одночасно з ним; навчання прицілювання і керування спуском: навчання виконання прицільного пострілу в цілому (В.І.Дяченко).

У процесі подальшого навчання проводилося відпрацювання окремих елементів з техніки стрільби та вдосконалення техніки в цілому, що здійснювалось при періодичному контролі і візуалізації траєкторії пострілу на апараті “Скатт”, одночасним моніторингом розвитку необхідних психологічних якостей майбутнього офіцера.

Тільки при оволодіння технікою стрільби на основі розробленого алгоритму власної візуалізованої дії умови ускладнювалися завдяки зміні термінів виконання вправи, доповнення вправи конкретними завданнями.

При вивченні окремого елемента техніки та ознайомленні з елементом обґрунтовувалась ефективність дії на основі її психологічного змісту. Назва, пояснення призначення, неодноразовий показ елемента спочатку був повільний; здійснювалось розучування елемента на основі поетапного формування дій і при виправленні помилок. Потім здійснювалось пришвидшене виконання елемента в умовах, що ускладнювались; здійснювалось закріплення і вдосконалення елементів (дій) в умовах навчально-тренувальних і комплексних занять з урахуванням особливостей пізнавальної сфери, зокрема, пам'яті.

Під час навчання курсантів ми керувалися основними загальними положеннями – перед тим, як поставити курсантам завдання, враховувався вихідний стан і здійснювався самоаналіз актуального стану курсантом; переходили безпосередньо до навчання дії, вправи тільки після засвоєння попередніх; закріплювали навички виконання окремих елементів, дій, вправ з урахуванням індивідуальних особливостей і даних про себе в своїх кращих показниках успішності.

Кожний з методів навчання (словесні, наочні, практичні методи) був спрямований на вирішення не тільки визначеного кола дидактичних завдань, але й виховних, по розвитку психологічних якостей і психологічній підготовці. Головна увага приділялася надійності дій в різних умовах виконання стрільб. Комплексна система контролю якості навчання включала не тільки поточний контроль теоретичної підготовленості і навичок практичної стрільби (тестування; вибіркове опитування; фронтальне опитування; виконання вправ із стрілецької зброї на оцінку; контрольні заняття після вивчення окремих розділів і тем; модульний контроль), але й здійснювалось психологічне супроводження навчального процесу.

Для забезпечення занять з вогневої підготовки ми використовували навчальну літературу та посібники, а також стрілецький тир, апарат “Скатт”, комп'ютери з відповідним програмним забезпеченням тренування сприймання швидкості власного

“пострілу” і сприймання себе у власних лідерських якостях успішного стрілка, стенди; стрілецьку зброю та інші технічні засоби навчання.

Психологічне супроводження навчання курсантів здійснювалося впродовж всього періоду навчання. Отже, на продуктивному етапі процесу формування знань, умінь та навичок курсантів з кульової стрільби спочатку використовувалася така умова формування надійності при стрільбі, як поглиблення змістового компонента вправ. Ми виділили три напрямки формування психологічної надійності при стрільбі, виконанні завдань на заняттях з вогневої підготовки. Перший напрямок – власне психологічна підготовка. Другий – навчання, тренування, тобто те, чим займалися курсанти під час практичних занять в аудиторії без бойової зброї (на комп’ютері, апараті “Скатт” тощо). Надійність перевірялась під час практичного відпрацювання завдань на вогневому рубежі в стрілецькому тирі та на полігоні з бойовою стрільбою. Ці напрямки нерозривно пов’язані і вимагають повної зібраності в умовах, самостійного виконання завдання в умовах максимально наближених до бойових.

У процесі формування надійності курсантів при стрільбі ми цілеспрямовано застосовували розв’язання професійних завдань, які, з одного боку, поглиблювали та систематизували знання курсантів, з другого, сприяли формуванню у них особистісних та професійних якостей, що забезпечувало надійність виконання завдання у визначених ситуаціях.

Було виокремлено ознаки надійного виконання завдань з кульової стрільби: а) впевненість у собі як ефективному виконавцеві завдань (впевненість, ситуативна впевненість, невпевненість), б) характер емоційної напруженості (відсутність напруженості, наявність напруженості при певних умовах, виражена напруженість), в) знання, вміння та навички (прості знання та уміння, наявність елементів складних вмінь, виражені складні вміння); г) ступінь орієнтації на себе в своїх лідерських якостях (завжди намагається перебільшити власний “рекорд”, прагне до такого удосконалення тільки при сприятливих умовах, на перебільшення попередніх власних досягнень не орієнтується), д) вміння враховувати та регулювати свої емоційні стани (високий, середній, низький ступені саморегуляції), ж) наявність вольових якостей (домінування дисциплінованості, домінування відповідальності, домінування самостійності).

У результаті проведеного дослідження було розроблено й апробовано методику поетапного процесу формування успішності

в навчанні кульовій стрільбі курсантів з використанням таких засобів змагання: зустрічі з ветеранами, тренерами, що дозволило викладачам ВВНЗ цілеспрямовано керувати процесом формування професійно-спеціальної успішності в кульовій стрільбі.

Адаптаційний етап – це процес входження, звикання, що протікає в перші роки перебування абітурієнта у вищому навчальному закладі.

Завданням цього етапу було: прищепити та зміцнити в курсантів повагу до військової служби, гордість за причетність до армії, сформувані показники такої ознаки успішності в навчанні кульовій стрільбі, професійну спрямованість і деякі інші загальні ознаки успішності в навчанні майбутнього офіцера.

Другий етап – продуктивний, передбачав заняття з вогневої підготовки. Мета цього етапу – сформувані основи успішності в навчанні курсантів до майбутньої службової діяльності та домогтися підвищення рівня цієї успішності.

Третій, репродуктивний етап формування успішності в навчанні, мав за мету: випробувати результат за умов практичної служби військ під час стажування та підвищити рівень цієї успішності.

Результати дослідження. В процесі експерименту було встановлено взаємопов'язані, взаємозалежні та взаємообумовлені зв'язки між ознаками успішності в навчанні майбутнього офіцера, підтверджені даними кореляційного аналізу. Було встановлено, що позитивні значення коефіцієнта кореляції вищі табличного (для 0,01) в усіх (за винятком двох із 45 зв'язків) випадках, тобто кореляція між досліджуваними явищами є статистично значущою, суттєвою, реальною. Найбільш тісні зв'язки відмічаються між умінням приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях та швидкістю реакції на поведінку оточуючих ($r \sim 0,6$). Швидкість реакції на поведінку оточуючих тісно пов'язана з умінням регулювати свої емоційні стани ($r \sim 0,42$), з задоволеністю діяльністю ($r \sim 0,50$), з наявністю вольових якостей ($r \sim 0,32$). В свою чергу, вміння регулювати свої емоційні стани дуже тісно пов'язані з задоволеністю діяльністю ($r \sim 0,30$). Впевненість у собі як військовослужбовцеві найбільш пов'язана із швидкістю реакції на поведінку оточуючих ($r \sim 0,32$). Вміння приймати правильні рішення в екстремальних ситуаціях тісно пов'язано із задоволеністю своєю діяльністю ($r \sim 0,320$). І тільки в двох випадках кореляційні зв'язки між ознаками успішності в навчанні унеможливають стверджувати про статистично доведену наявність кореляційних зв'язків: між знаннями, вміннями та відсутністю

емоційної напруженості ($r \sim 0,2$), а також між знаннями, вміннями та впевненістю у собі як військовослужбовцеві ($r \sim 0,22$). На практиці кажуть про значущість кореляції в даних випадках.

Встановлена кореляційна залежність названих ознак успішності в навчанні вказує на правильний вибір показників цих ознак.

При обчисленні індексу задоволеності в експериментальних взводах виявлено, що він становить 0,69, тобто індекс задоволеності наближений до 1. В контрольних взводах індекс задоволеності становить всього 0,46, тобто в 1,5 рази нижчий. Коефіцієнт задоволеності в експериментальних взводах дорівнює 14, а в контрольних – 2,9, що вказує на досить високу ступінь задоволеності курсантів експериментальних взводів тими методами та прийомами, які ми застосовували в процесі формування успішності в навчанні.

Отже, в умовах навчально-виховної роботи у вищих військових навчальних закладах МОУ в командно-викладацького складу є можливість здійснювати роботу з цілеспрямованого формування у курсантів успішності в кульовій стрільбі.

В курсантів експериментальних навчальних взводів значно підвищилась зацікавленість у вогневій підготовці, з'явилась потреба в аналізі динаміки успішності навчання кульовій стрільбі та зацікавленість в заняттях з психологічного супроводження цього процесу. Порівняльні дані констатуючого та формуючого зрізів засвідчили, що у формуванні рівнів надійності курсантів контрольних і експериментальних взводів при навчанні кульовій стрільбі відбулися певні позитивні зміни. Так, в експериментальних взводах, де було реалізовано експериментальну методику, психологічна надійність значно зросла. Порівняльна оцінка рівня успішності курсантів експериментальної й контрольної груп при застосуванні вогнепальної зброї до введення нових прийомів в експериментальній групі 32% високого, 44% – середнього та 24% низького рівня, відповідно у контрольній 24%, 48% та 28%. Після зміни змісту психологічного супроводження навчання в умовах експерименту в експериментальній групі високий рівень збільшився до 52%, середній – до 48; низький – відсутній, тоді, як в контрольній групі низький склав 40%, середній 34%; а високий 20%. В експериментальній групі, порівняно із курсантами контрольної групи, підвищилися показники успішності в стрільбі (при $p < 0,05$).

Отже, підтвердилася ефективність психологічного супроводження запропонованої нами методики навчання кульовій стрільбі курсантів вищого військового навчального закладу. Водночас, методика навчання, особливо в частині її психологічного супро-

водження, потребує уточнення й удосконалення для різних курсів навчання з урахуванням вікових та покурсових змін курсантів.

Список використаних джерел

1. Битехтина Л.Д. Исследование зависимости поведения в экстремальных ситуациях от некоторых свойств личности: Дис... канд.психол.наук: 19.00.05./Л.Д.Битехтина. – М., 1971. – 141 с.
2. Вайнштейн Л.М. Психология в пулевой стрельбе/ Л.М. Вайнштейн – М.: ДОСААФ СССР, 1981. – 142 с.
3. Військова психологія і педагогіка: Підручник/ Ред. Л.А.Снігур. – Луцьк.: Твердиня, 2010. – 576 с.
4. Дяченко В.І. Формування професійної усталеності курсантів вищих закладів освіти системи МВС: Автореф. канд.дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04/ В.І.Дяченко. – Одеса: ПДПУ, 2000. – 20 с.
5. Леонова А.Б. Функциональные состояния человека в трудовой деятельности/ А.Б.Леонова, В.И. Медведев. – М.: Изд-во МГУ, 1981.- 110 с.
6. Положення про організацію психолого-педагогічного забезпечення військових фахівців. – Київ: Міністерство оборони України, 2011. – 6 с.
7. Плохих В. Психология временной регуляции деятельности человека/ В. Плохих. – Донецк: Ландон-21, 2011. – 296 с.
8. Козяр М.М. Основи влучної стрільби: Навчальний посібник/ М.М.Козяр, Б.А.Виноградський, А.М.Ковальчук. – Львів: Сполом, 2008. – 131 с.
9. Умаров М.Б. Особенности психологической подготовки стрелка/ М.Б.Умаров – М.: Физкультура и спорт, 1960. – 55 с.

This article is about psychological factors vyuvavlenye the successful training of future officers pulevoy strelbe. Object process became the training of future officers, and subject – psychological accompaniment of training pulevoy strelbe kursantov-future officers.

Keywords: psychological factors uspeshnoe training, pulevaya strelba, buduschyе ofytsery, psychological accompaniment.

Отримано: 2.02.2012 р.